

- фанчук, А. М. Зелінський // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2003. — № 2 (6). — С. 40–45.
10. Тихомиров А. В. Медицинское право : практ. пособие / А. В. Тихомиров. — М. : Статут, 1998. — 418 с.
11. Красиков А. Н. Преступления против личности : учеб. пособие для студентов учеб. завед. юрид. профиля / А. Н. Красиков. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. — 340 с.

Анотація

Марсєв В. В. Пацієнт як потерпілий від злочину. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню статусу «пацієнта» як потерпілого від злочину. Наводяться визначення поняття «пацієнт», закріплені в нормативно-правових актах як на міжнародному рівні, так і на рівні підзаконних актів вітчизняного законодавства, визначення дані науковцями.

Ключові слова: потерпілий, пацієнт, хворий.

Аннотация

Марсєв В. В. Пациент как потерпевший от преступления. — Статья.

Статья посвящена исследованию статуса «пациента» как потерпевшего от преступления. Приводятся определения понятия «пациент», закрепленные в нормативно-правовых актах как на международном уровне, так и на уровне подзаконных актов отечественного законодательства, определения даны учеными.

Ключевые слова: потерпевший, пациент, больной.

Summary

Maruyev V. V. Patient as a victim of a crime. — Article.

The article covers the research of «patient» status as a victim of a crime. There are given different definitions of concept «patient», that are allocated in normative-legal acts on the international level and also on by-laws level of domestic legislation, the determinations are given by the scientists.

Keywords: victim, patient.

УДК 343.9:343.624

Р. В. Стойловський

СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ

З моменту формування суспільства взаємна підтримка людей та їх турбота один про одного стали одним з головних питань існування людства, а також його прогресивного розвитку. Не випадково цьому питанню відводилося особливе місце у філософських поглядах та ідеях ще древніх мислителів, які потім розвивалися і доповнювалися представниками наступних поколінь протягом всієї історії розвитку людства [1, 112].

У суспільстві, в якому ми зараз живемо, завжди були і будуть групи індивідів, які не мають можливості піклуватися про себе з об'єктивних причин: похилий вік, хвороби, вроджені чи набуті фізичні чи психічні недоліки і т.п. Без сторонньої допомоги вони приречені на загибель. Простіше кажучи, без звичайної взаємодії і взаємної підтримки людей людство не зможе забезпечувати собі нормальні умови існування і відтворення, а отже, і не виживе.

Саме через цю причину в будь-якому цивілізованому суспільстві існує система відносин, яка передбачає турботу про людей, що опинилися в складній ситуації і насамперед — у критичному становищі. Ця система розрахована не тільки на негайну реакцію в подібній ситуації з боку держави як суб'єкта, що має найбільші можливості, але й активну участь членів соціуму, на яких цілком справедливо також покладається обов'язок та певна частка відповідальності.

Принцип взаємодопомоги вже багато століть закріплений в системі правил людського гуртожитку, що, безперечно, підтверджує його найважливіше значення для суспільства. Ось з точки зору моралі завжди вважалося нормою допомога сильного слабкому, підтримка дорослими дітьми старих батьків і т.п. Також визнавалося аморальним, заслуговуючим на загальний осуд залишення умираючого у важкому, небезпечному для життя стані, друга — в біді і т.д. З позиції етики завжди вітався прояв уваги до проблем оточуючих як до близьких, так і зовсім сторонніх людей, незалежно від обстановки і різниці в їх соціальному статусі, а пожертвування собою заради порятунку інших розглядалося як героїчний вчинок і ставилося в приклад всім громадянам та наступним поколінням [2, 47].

Окреме місце відведено цим відносинам і в релігійних канонах, які визначають подальшу долю людей залежно від кількості добрих справ, вчинених у мирському житті. За цими канонами положення про взаємодопомогу, прояв турботи про людину, що знаходиться у важкій ситуації, побудовані на принципах милосердя і співчуття, складають основу взаємовідносин між людьми [3, 28]. Такі важливі заповіді релігії, як, наприклад, «допоможи ближньому своєму», відомі навіть особам, дуже далеким від неї, та прищеплюють з моменту початку формування духовного й морального світогляду індивіда.

Відносини взаємодопомоги в літературі трактуються як діяльність з надання допомоги різноманітного характеру особам, в різній мірі її потреби, побудована на принципах гуманізму і взаємної поваги між людьми. За своєю моральною складовою вони охоплюють дуже широке коло життєвих ситуацій, стосуються всіх галузей життєдіяльності людини і всіх випадків знаходження її у скрутному становищі. Сюди можна віднести не тільки обстановку, в умовах якої є загроза заподіяння шкоди життю і здоров'ю, а також й безпечні за своїм характером хвороби, фізіологічні розлади, депресії, нервові зриви, складні фінансові умови, соціальна ізольованість і т.д.

Враховуючи місце і роль взаємодопомоги серед відносин, які забезпечують нормальний розвиток і функціонування суспільства, в цілому вона повинна бути поза правом. Однак найбільш небезпечні форми ігнорування її надання повинні бути врегульовані нормами права, котрі, як відомо, виступають найбільш дієвим засобом управління життєдіяльністю суспільства, упорядкування його внутрішніх зв'язків і захисту соціально значущих благ та інтересів його членів. Тому право вимагає набагато більш високого ступеня конкретизації відносин, що підлягають регламентації, ніж інші соціальні регулятори, тому що воно передбачає покладання обов'язків на осіб і встановлення відпо-

відальності за їх невиконання, яке тягне за собою настання певних несприятливих наслідків [4, 35].

У зв'язку з цим при розгляді відносин взаємодопомоги в правовій площині необхідно попередньо вирішити певні питання, які принципово впливають на вибір засобів і способів їх регулювання, а також на характер і міру державного примусу за відхилення від даної законодавчо закріпленої поведінки. У першу чергу потрібно виявити ознаки перебування людини в стані, що вимагає надання допомоги ззовні, і встановити роль особи, яка надає її, в долі потерпілого.

Зрозуміло, що багато з них не можуть виступати підставою для покладання обов'язку надання допомоги іншим особам з точки зору права, оскільки більшість з таких неприємностей супроводжують життєвий шлях кожної людини, і кожна нормальна доросла людина сама цілком здатна і повинна взяти необхідних зусиль для їх усунення. Раніше ця позиція підверглася б жорсткій критиці, проте немає сенсу заперечувати той факт, що домогтися поліпшення добробуту або наприклад, завоювати повагу суспільства можна тільки за допомогою цілеспрямованої планомірної праці, і ніщо інше, крім як власне старання, не приведе до необхідного позитивного результату. В іншому випадку людство стане настільки слабким, що зовсім не зможе протистояти звичайним природним негативним процесам і явищам, які супроводжують його буття і еволюцію.

Отже, можна зробити первісний висновок, що в юридичному сенсі до відносин взаємодопомоги доцільно зараховувати тільки відносини, пов'язані з наявністю труднощів певного роду, які стосуються не всіх, а тільки життєво важливих інтересів людини, коли питання ставиться не про якийсь високий рівень її існування, а про сам факт існування і стосується в першу чергу життя та здоров'я. В інших випадках вчинення названих дій слід визнавати особовою справою кожного, залежно від його індивідуального бажання, і оцінювати це лише з моральної позиції.

Наступним важливим моментом є ступінь критичності становища потерпілого. Втручання ззовні повинно відповідати вимогам складності його стану і бути адекватним тій обстановці, в якій знаходяться всі безпосередні учасники. Воно, на нашу думку, обґрунтовано, коли без сторонньої допомоги людина не здатна зупинити розвиток ситуації, яка може спричинити заподіяння значної шкоди. При цьому сам процес має незворотний характер.

Справа в тому, що зобов'язання особи надавати допомогу іншій людині, яка потрапила у скрутне становище без її безпосередньої участі і не з її вини, тобто самостійно або з волі випадку, вступає в суперечність з особистими інтересами допомагаючого, якому доводиться жертвувати ними заради інтересів іншої особи. Тим не менш головним принципом права в демократичному суспільстві, який на даний момент закріплений в законодавстві практично всіх країн, є визнання прав і свобод людини найвищою цінністю держави [5, 126]. При цьому закон йде по шляху вирішення в житті і діяльності людини всього того, що не заборонено, і схиляється в бік максимального розширення свобод людини і мінімального обмеження її прав, які допускаються лише в крайніх випадках.

Цілком природно, що кожна людина може сама розпоряджатися своїм духовним і фізичним потенціалом, робити те, що вона вважає за потрібне виходячи, перш за все, з власних потреб.

Серед прав людини, що відносяться до основних і невід'ємних, міжнародні правові акти називають: право на життя, свободу і особову недоторканність, невтручання в особисте і сімейне життя, право власності, право на свободу совісті, на відпочинок і дозвілля. Конституція України також закріплює право на недоторканність приватного життя (ст. 32), охорону здоров'я (ст. 49) і т.д. Всі вони так чи інакше зачіпають відношення взаємодопомоги. Однак зупинимося на найбільш важливих з них.

Право на життя — головне і основне невідчужуване право, яке прописано у всіх найважливіших нормативних правових актах [6, 3]. Воно полягає в тому, що кожна людина розпоряджається своїм життям самостійно і передбачає неприпустимість довільного позбавлення життя людини ні за яких обставин. Як зазначено в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ніщо не може бути підставою для будь-якого, щоб порушити положення, які визначають право на життя та його охорону законом. Це також відображено в Конституції України, в якій зазначено, що людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [7, 3]. Життя виступає основою всіх інших благ та інтересів людини, реалізація яких без його забезпечення не має ніякого сенсу.

Крім права на життя, як уже зазначалося, кожна людина має комплекс прав, пов'язаних з особистою свободою і недоторканністю і недоторканністю приватного життя. Мається на увазі можливість людини безперешкодно розпоряджатися своїми здібностями з метою задоволення власних потреб, проведення чітко вираженої індивідуальної лінії поведінки, спрямованої на досягнення цілей щодо забезпечення духовного і фізіологічного благополуччя.

Вищесказане означає, по-перше, що будь-яка особа незалежно від статі, національності, віросповідання і т.д. вправі перебувати поза службою, поза виробничої обстановки в стані відомої незалежності від держави та суспільства, по-друге, наявність юридичних гарантій невтручання в реалізацію цього права, що допускають вчинення будь-яких дій, що не суперечать закону, не піддаючись якому-небудь примусу або обмеженню у правах з боку кого б то не було. Причому невідчужуваний характер цих прав і свобод передбачає, що громадянин не може взяти на себе зобов'язання перед ким би то не було не користуватися ними. В іншому випадку подібні зобов'язання не мають юридичного значення.

Те ж саме стосується і права власності. Його конституційне закріплення надає кожній людині можливість одноосібно володіти, користуватися своїм майном і визначати його подальшу долю на свій розсуд.

Тим не менш, незважаючи на значення перерахованих вище невідчужуваних прав, законодавець дещо по-іншому ставиться до них, ніж до права людини на життя. У певних випадках він допускає їх обмеження, що пояснюється необхідністю захисту найбільш важливих суспільних інтересів і перш за все

інтересів нації. Наприклад, ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, що встановлює норми відступу від зобов'язань щодо забезпечення прав і свобод людини, допускає застосування обмежувальних заходів у відношенні до останніх при наявності надзвичайних обставин.

На наш погляд, можливість обмеження позначених прав і свобод людини в деяких ситуаціях правомірна також і тому, що їх обмеження не приводить до непереборних наслідків і спричинення непоправної шкоди.

Стосовно відносин взаємодопомоги обґрунтованість подібного роду обмежень багато в чому пояснюється наявністю ще й таких прав людини, як: право на охорону здоров'я та медичну допомогу [7, 49], соціальний захист, у разі втрати працездатності, інвалідності, втрати годувальника, і т.д. [7, 46]. Найбільш докладно зміст цих соціальних прав розкривається у міжнародних нормативних правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини 1948 р. Наприклад, закріплене положення про те, що «кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримки її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» [6, 22].

Названі права повинні бути обов'язково підкріплені гарантіями. У зв'язку з цим вони породжують відповідні обов'язки щодо здійснення дій, спрямованих на забезпечення їх реалізації. Проте вони стосуються, перш за все, держави. Саме вона бере на себе гарантії щодо їх забезпечення, що відображено в Конституції України; це входить в її функції. Співвідношення зазначених обов'язків та невід'ємних прав і свобод особистості, зумовлених природними індивідуальними потребами, а також встановлення їх рамок стосовно випадків надання взаємодопомоги повинні будуватися виходячи з принципу справедливості.

Узагальнюючи вищесказане, виділимо підстави встановлення юридичних обов'язків і обмежень у сфері відносин взаємодопомоги. До них, на наш погляд, належать: 1) перебування людини в ситуації, яка загрожує її життю і здоров'ю; 2) критичний характер ситуації, наявність неминучої загрози заподіяння суттєвої шкоди; 3) особа не здатна або не має можливості самостійно запобігти настанню наслідків, у зв'язку з цим допомога ззовні носить необхідний характер.

На нашу думку, розпорядження повинні відповідати таким критеріям:

— покладання обов'язку піклуватися про іншу людину і діяти в цілях запобігання шкоді не повинно бути пов'язане зі значним вторгненням у сферу особистих інтересів індивідів, істотно суперечити їм і обмежувати природні і невід'ємні права і свободи особистості;

— ступінь обмеження прав і свобод людини повинен бути сумірний небезпечній ситуації.

Розглядаючи відносини взаємодопомоги в кримінально-правовому аспекті, необхідно заострити увагу на ряді обставин. Справа в тому, що кримінальне право — це специфічна галузь права, що охороняє визначне коло найбільш важливих суспільних відносин. Сфера його регулювання передбачає більш сер-

йозний вид відповідальності, пов'язаний із застосуванням набагато більш суворих заходів державного примусу до порушника.

Іншими словами, потрапляючи в площину кримінального права, форма відносин взаємодопомоги зазнає суттєвих перетворень, які стосуються їх якісних і кількісних показників, меж дозволів і заборони.

По-перше, зазначені відносини не устанавлюються як самостійний об'єкт злочину ні в одному зі складів діянь, закріплених в Особливій частині КК України. Це цілком можна пояснити, оскільки в загальному вигляді вони більшою мірою належать до моральної і етичної сторони життя суспільства. Відносини взаємодопомоги набувають правового значення, наприклад, коли вони є частиною сімейних відносин — між працездатними і непрацездатними батьками і дітьми з опіки одних над іншими. Останні мають чітку структуру, яскраво виражені зв'язки, з яких випливають права і обов'язки суб'єктів з турботи про осіб, нездатних реалізувати свої життєво важливі інтереси самостійно.

По-друге, враховуючи серйозність відповідальності, з одного боку, обов'язок надання допомоги іншим людям повинен мати більш високу ступінь необхідності, що означає наявність, перш за все, набагато більш значної за своїм характером загрози. Вона повинна нести в собі небезпеку фізичному існуванню людини і торкатись найвищих соціальних благ — це її життя та здоров'я. В іншому випадку заходи примусу, якими володіє кримінальний закон, за тяжкістю не будуть відповідати наслідкам, які наступили через ненадання допомоги, тобто шкоді, заподіяній потерпілому.

З іншого боку, такий обов'язок з точки зору кримінального права може бути визнаний обґрунтованим лише в тому випадку, якщо впливає з більш тісних взаємообумовлених відносин суб'єктів. Такими суб'єктами можуть бути або представники держави, або уповноважені нею особи. Держава бере на себе обов'язок піклуватися про своїх громадян, тому що це і становить її суть. Іншими суб'єктами виступають ті особи, які перебувають з потребуючими допомогою в міцному зв'язку, утвореному за фактом родства чи особистої близькості.

У літературі часто зустрічається думка, що кримінальну відповідальність доцільно встановлювати і для зовсім сторонніх, хто не прийшов на допомогу особі, яка перебувала у небезпечному для життя чи здоров'ю стані. Дана позиція видається не зовсім виправданою. Обов'язок з надання допомоги іншим особам повинен існувати до виникнення згаданого стану. Кримінальне право не ставить за мету самостійне встановлення будь-яких нових відносин. Його завданням є охорона сформованих у суспільстві відносин з вже закріпленими правами і обов'язками її суб'єктів. Стороння особа, по-перше, жодним чином не причетна до виникнення небезпечної ситуації, що само по собі пом'якшує як характер діяння, так і відповідальність.

По-друге, вона має комплекс невід'ємних природних прав і свобод, які охороняються законом і державою, що дозволяють діяти, перш за все, у власних, індивідуальних інтересах за своїм бажанням і на свій розсуд. Обмеженням цих дій може служити тільки наявність обов'язку здійснювати деякі вчинки або утримуватися від певної поведінки, прямо передбаченої правовими нормами.

На наш погляд, міра їх обмеження в даному випадку не може бути такою високою, щоб вимагати застосування засобів кримінального права, хоча моральна або будь-яка інша відповідальність особи в подібній обстановці цілком обґрунтована і допустима.

З вищесказаного можна зробити загальний висновок, що не всі відносини взаємодопомоги можуть бути взяті під охорону кримінального закону, а лише ті, які мають певні ознаки. Даними ознаками, на наш погляд, є:

а) безпосередній конструктивний зв'язок з конкретним видом суспільних відносин, сформованих з приводу основних благ та інтересів особистості, суспільства і держави;

б) наявність стану, що загрожує життю чи здоров'ю людини, яка потребує допомоги;

в) наявність встановленого законом обов'язку піклуватися про іншу людину, яка впливає з соціально-публічних відносин, родинних зв'язків або особистої близькості.

Враховуючи викладене, можна сформулювати кримінально-правове визначення цих відносин. Під ними слід розуміти відносини з надання допомоги іншій особі, яка перебуває в стані, небезпечному для життя чи здоров'я, що впливають з встановлених законом обов'язків піклуватися про неї, зумовлених родинними чи особистими зв'язками або виконанням державних функцій.

Таким чином, сукупність наведених вище доводів дозволяє зробити висновок, що криміналізація залишення в небезпеці соціально обумовлена, юридично виправдана і, більше того, необхідна. Встановлення кримінальної відповідальності за дане діяння не тільки виступає важливим регулятором поведінки людей, що переслідують мету нормального розвитку та існування суспільства, але й має величезний виховний та моральний вплив, спрямований на вдосконалення особистості. Воно повинно відповідати вимогам, що впливають із закріплених законодавством гарантій, що забезпечують права і свободи людини і громадянина.

Література

1. Файнберг Л. А. У истоков социогенеза: от стада обезьян к общине древних людей / Л. А. Файнберг. — М., 1980.
2. Хайкин Я. З. Структура и взаимодействие моральной и правовой систем / Я. З. Хайкин. — М., 1972.
3. Токарев С. А. Ранние формы религии и их развитие / С. А. Токарев. — М., 1964.
4. Нерсесянц В. С. Право в системе социальной регуляции / В. С. Нерсесянц. — М., 1986.
5. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации // Журнал российского права. — 2002. — № 3.
6. Всеобщая декларация прав человека 1948 г.
7. Конституція України. — ТОВ «Одіссей», 2008. — 48 с.

Анотація

Стойловський Р. В. Соціальні та правові підстави криміналізації залишення в небезпеці. — Стаття.

Головним завданням роботи є розкриття соціальних та правових підстав криміналізації зали-

шення в небезпеці, а також розкриття проблемних питань та наведення певних доводів щодо доцільності криміналізації цього виду злочину.

Ключові слова: залишення в небезпеці; небезпечний для життя та здоров'я стан; відносини взаємодопомоги; права і свободи людини; криміналізація залишення в небезпеці.

Анотація

Стойловский Р. В. Социальные и правовые основания криминализации оставления в опасности. — Статья.

Основной целью работы является раскрытие социальных и правовых оснований криминализации оставления в опасности, а также раскрытие проблемных вопросов, приведение определенных доводов о целесообразности криминализации данного вида преступления.

Ключевые слова: оставление в опасности; состояние, опасное для жизни и здоровья; права и свободы человека; криминализация оставления в опасности.

Summary

Stoylovskiy R. V. Social and legal grounds criminalization of leaving in danger. — Article.

The primary purpose of work is opening of social and legal grounds for criminalization of leaving in danger, and also opening of problem questions, advancing certain arguments about expedience criminalizing this type of crime.

Keywords: leaving in a danger; the state is dangerous for life and health; rights and freedoms of man; criminalization of leaving in danger.

УДК 343.54/55

О. М. Сікан

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІМ'Ї В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Сім'я є загально визнаною соціальною цінністю, інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і є могутнім фактором формування демографічного потенціалу.

Особливий статус та значення сім'ї відображено в низці міжнародно-правових актів та національному законодавстві. Так, у Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) проголошується, що сім'я є природною та основною коміркою суспільства, яка має право на захист з боку суспільства і держави, а також даними нормативно-правовими актами регламентується неможливість довільного втручання в особисте і сімейне життя та зазначається право на захист законом від такого втручання чи таких посягань [1].

Зазначені на міжнародному рівні положення отримали подальший розвиток у національному законодавстві. Конституція України у ст. 51 проголошує охорону сім'ї, дитинства, материнства та батьківства державою [2]. Більш детально питання, пов'язані з інститутом сім'ї регламентовані галузевим законо-